

Centar za obrazovne politike
Centre for Education Policy

Konferencija „Preduzetničko učenje u Srbiji“

Evaluacija uticaja različitih modela preduzetničkog učenja u obrazovnom sistemu u Srbiji

Avgust 2015.

Pretpostavke uvođenja preduzetničkog obrazovanja

- ▶ Postoje strateška i zakonska osnova za uvođenje preduzetničkog obrazovanja
- ▶ Standardi opštih kompetencija za kraj osnovnog i srednjeg obrazovanja (ZOSOV) – kompetencija „Preduzimljivost i orijentacija ka preduzetništvu“
- ▶ Različiti programi i projekti MPNTR

Načini integracije preduzetničkog obrazovanja u obrazovni sistem RS

- ▶ Preduzetničko obrazovanje kao poseban predmet
- ▶ Preduzetničko obrazovanje kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora
- ▶ Preduzetničko obrazovanje kroz međupredmetni i integrисани pristup

Procena efekata i uticaja različitih koncepcija

- **Fokus grupe i individualni intervju**
  - Uticaj na pojedince (učenike) koji su učestvovali u preduzetničkim aktivnostima
  - Uticaj na škole u kojima su se te aktivnosti ostvarivale
  - Percepcije nastavnika
- **Sumiranje podataka iz postojećih evaluativnih studija**

Preduzetništvo kao poseban predmet

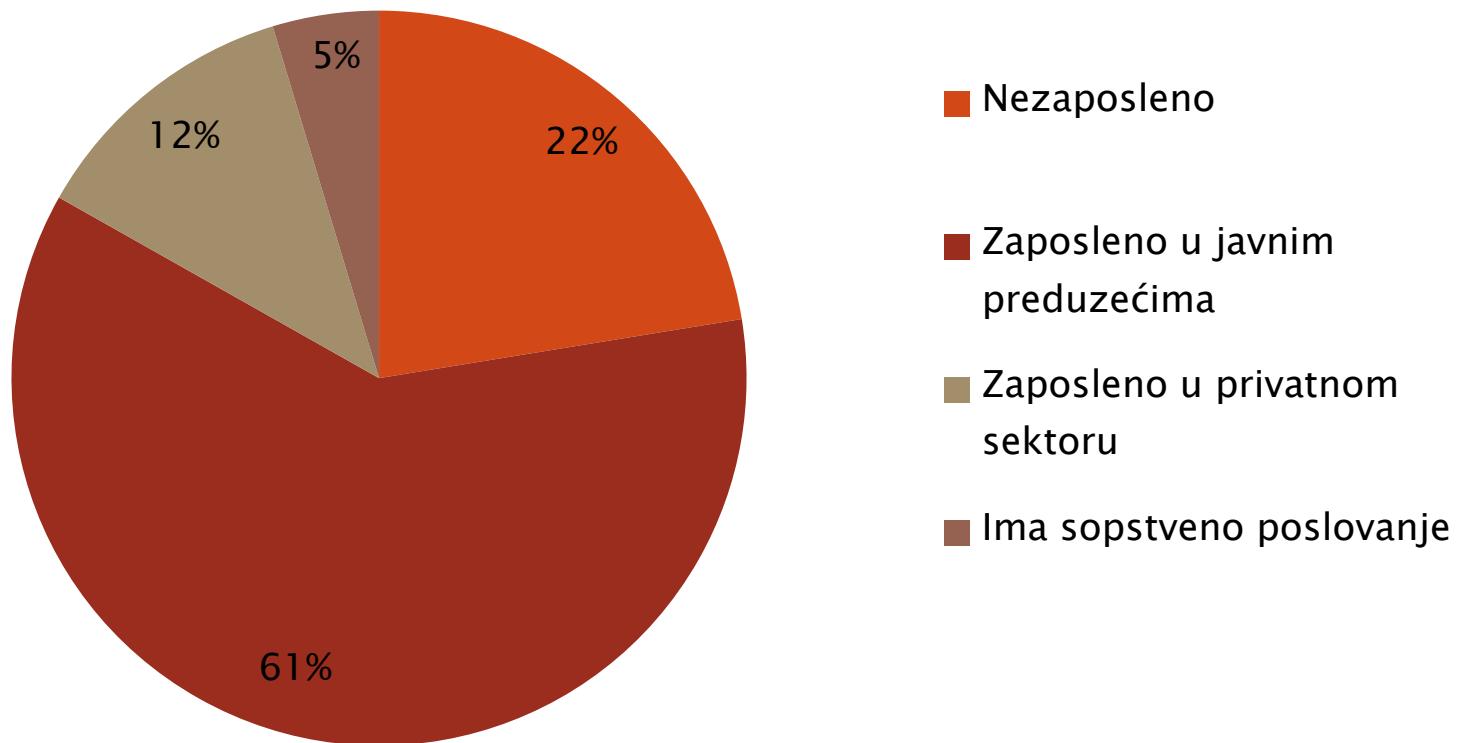
- ▶ Program reforme srednjeg stručnog obrazovanja 2003–2005, 2005–2008. finansiran iz EU fondova
- ▶ I faza: 20 oglednih profila u 50 oglednih škola iz 5 područja rada, obuka za 89 nastavnika
- ▶ II faza: 8 oglednih profila u 22 ogledne škole iz 4 područja rada, obuka za 44 nastavnika
- ▶ Školske 2013/14. obavezni predmet preduzetništvo ima 70 profila (62–64 časa) kao stručni ili opšte-stručni predmet

Evaluacija efekata uvođenja PU kao posebnog predmeta

- ▶ 107 bivših učenika prvih generacija učestvovalo u ispitivanju: 58 na 3 grupna intervju u Beogradu, Nišu i Subotici, 41 učenik telefonski intervju, 8 učenika odgovorilo na pitanja elektronskim putem
- ▶ Pitanja o školovanju i zaposlenju, uticaju preduzetničkog učenja na razvoj ličnih osobina i stavova, usvajanju konkretnih ekonomskih znanja, uticaju preduzetništva na izbor zanimanja i pokretanje sopstvenog poslovanja

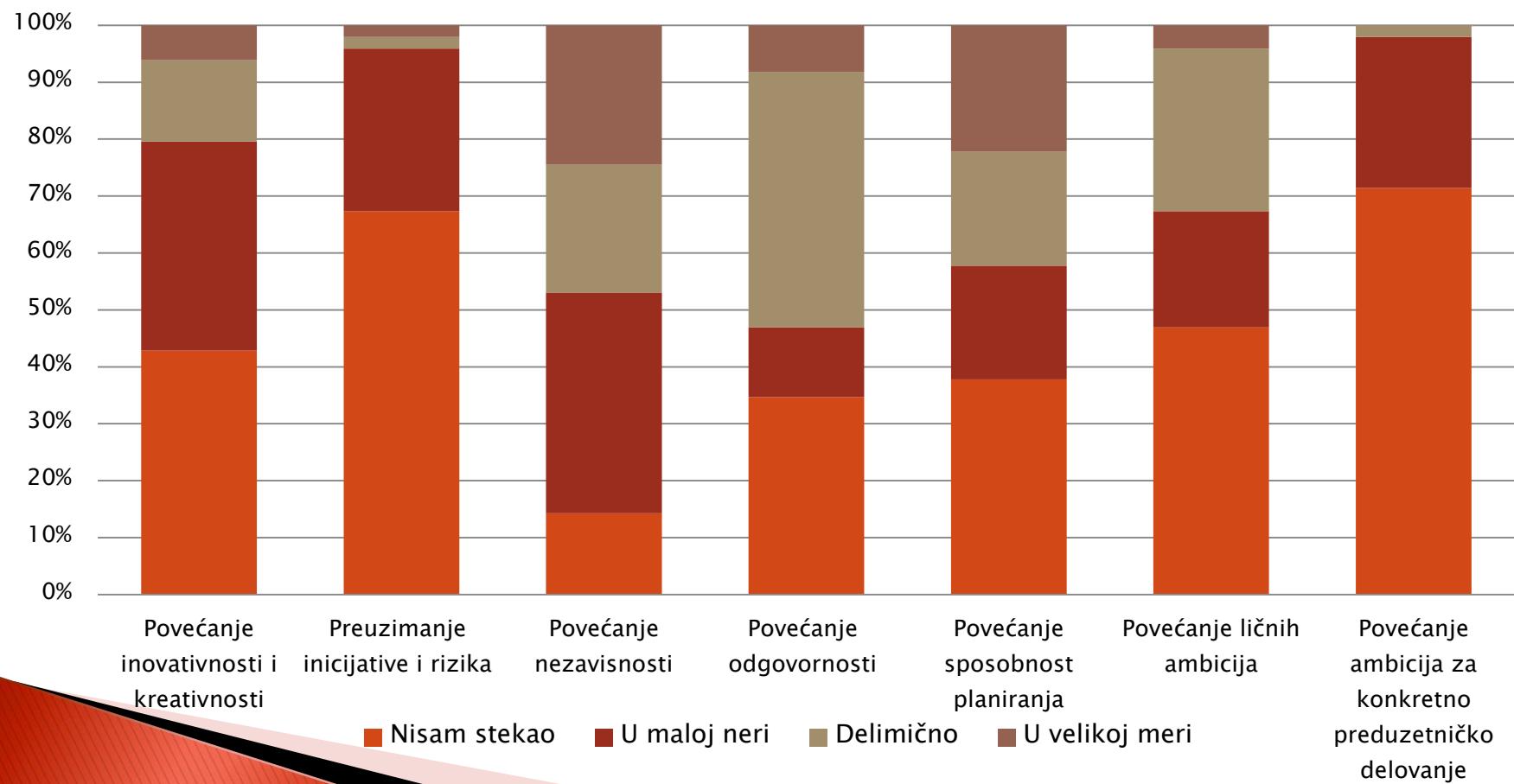
Učenici prvih generacija

Status i vrsta zaposlenja učenika

Učenici prvih generacija

Lične osobine i stavovi učenika podstaknuti PU i njegova usvojenost

Učenici prvih generacija

Usvajanje konkretnih ekonomskih znanja i veština

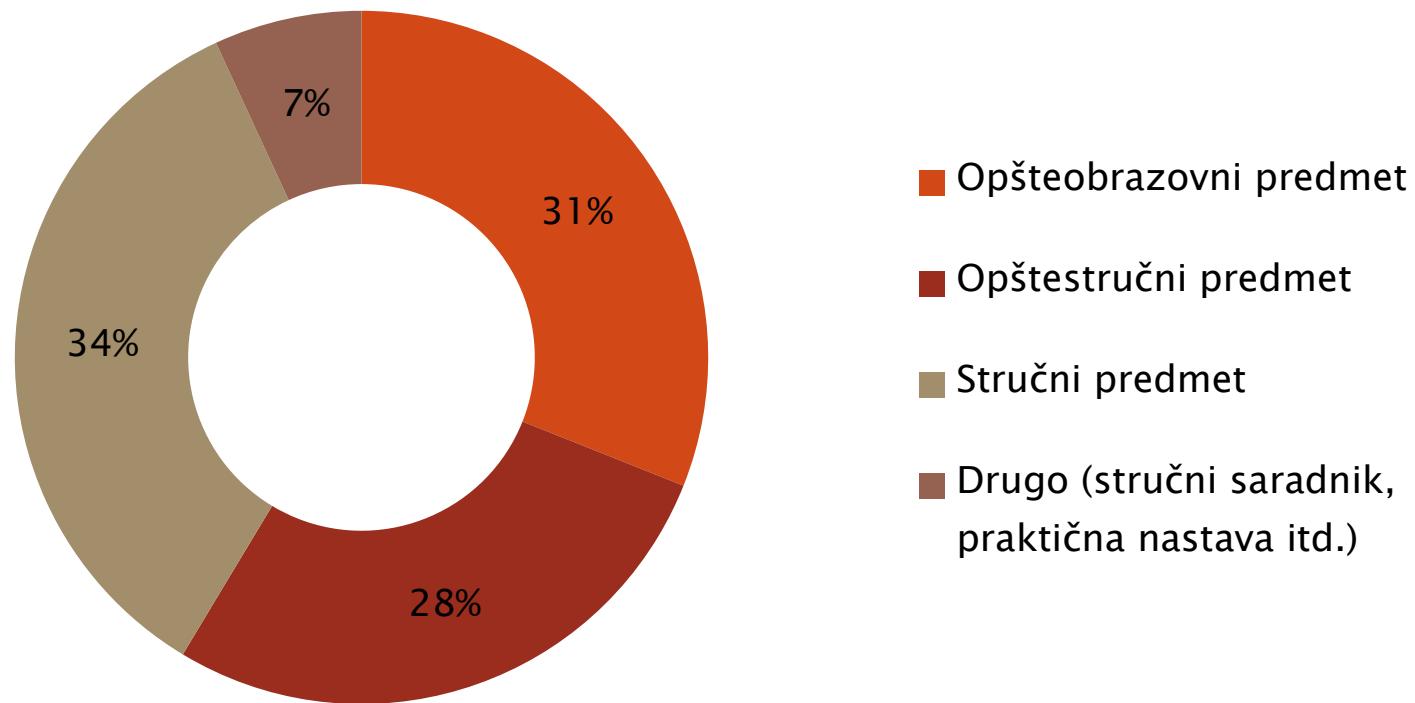
+	-
Pisanje CV	Pisanje poslovnog plana Marketing (Ne)uvremenjenost sadržaja
Procena poslovne ideje	Izbor zanimanja Izbor sektora (javni ili privatni) Pokretanje sopstvenog posla

Nastavnici koji su prošli obuku

- ▶ 89 nastavnika obučeno za realizaciju predmeta preduzetništvo; 29 učestvovalo u istraživanju (3 ne rade više u istim školama, 2 ne rade više u obrazovanju)
- ▶ Individualni intervjui
- ▶ Pitanja o predmetu koji predaju, godinama radnog staža, godinama predavanja preduzetništva; uticaj preduzetničkog učenja na razvoj ličnih osobina, stavova i konkretnih znanja kod učenika; uticaj preduzetničke obuke na njihov rad i uticaj uvođenja predmeta na školu

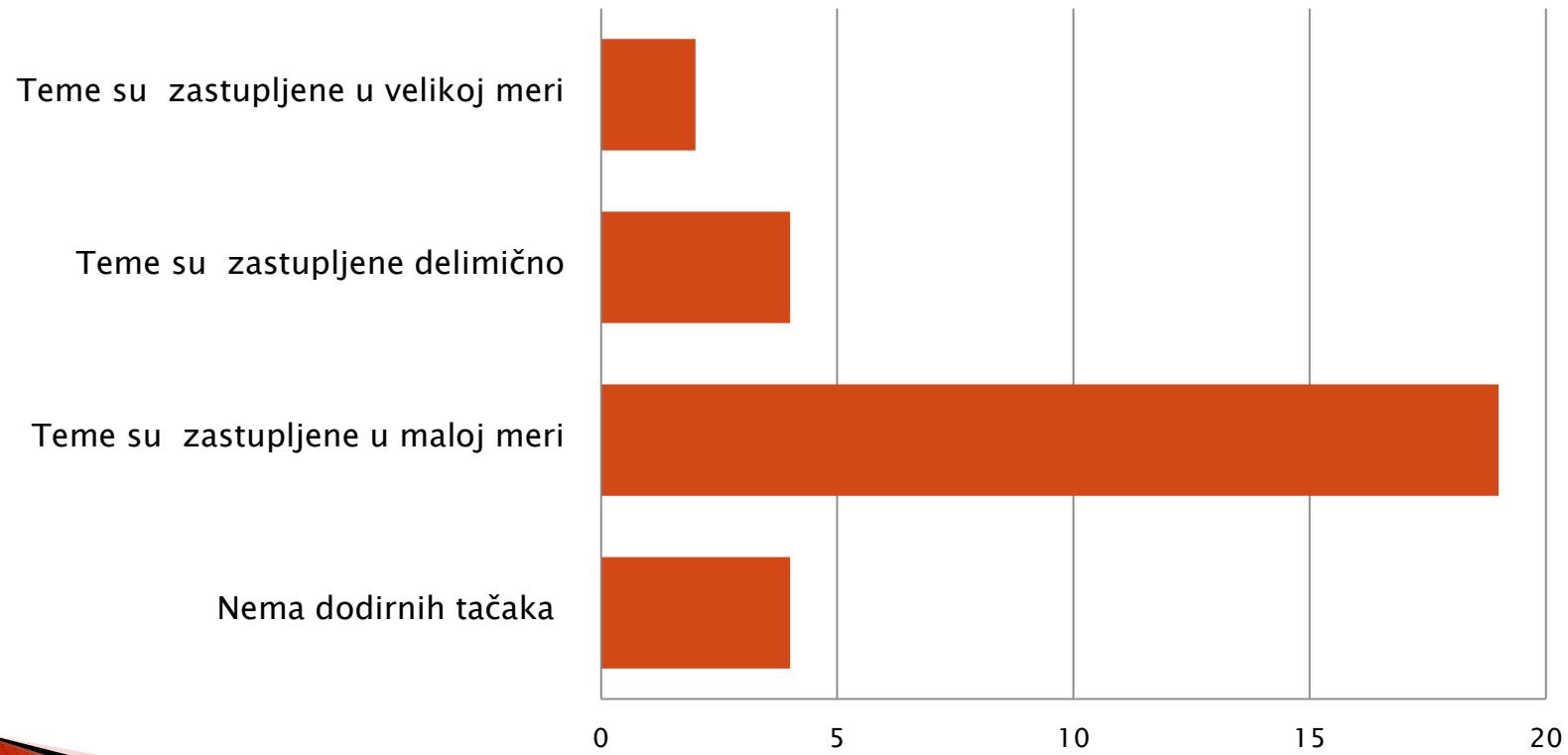
Nastavnici koji su prošli obuku

Vrsta predmeta koji predaju ispitani nastavnici

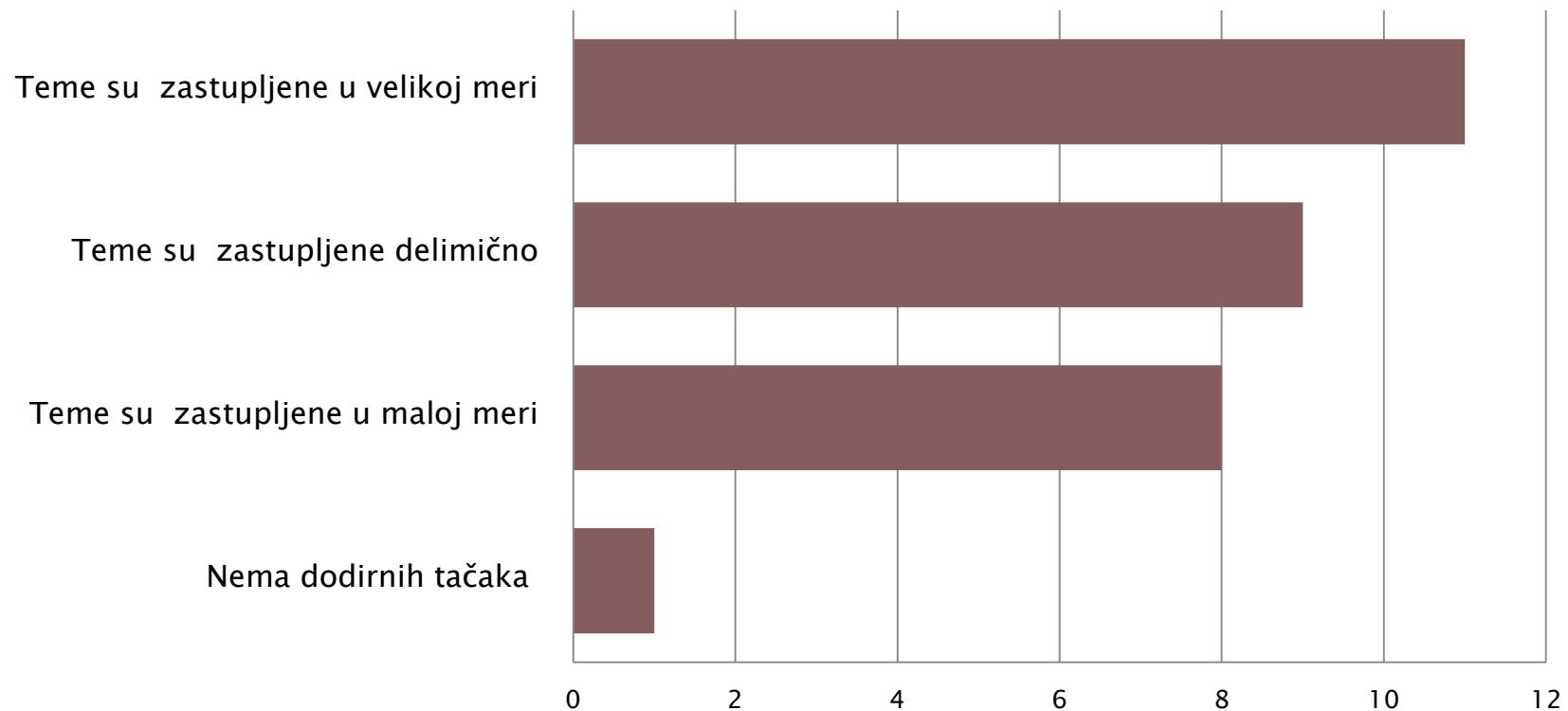
Nastavnici koji su prošli obuku

Zastupljenost ekonomskih tema/sadržaja u „primarnom“ predmetu koji predaje nastavnik

Nastavnici koji su prošli obuku

Zastupljenost preduzetničkih tema/sadržaja u „primarnom“ predmetu koji predaje nastavnik

Nastavnici koji su prošli obuku

Uticaj PU na razvoj ličnih osobina i usvajanje konkretnih ekonomskih znanja

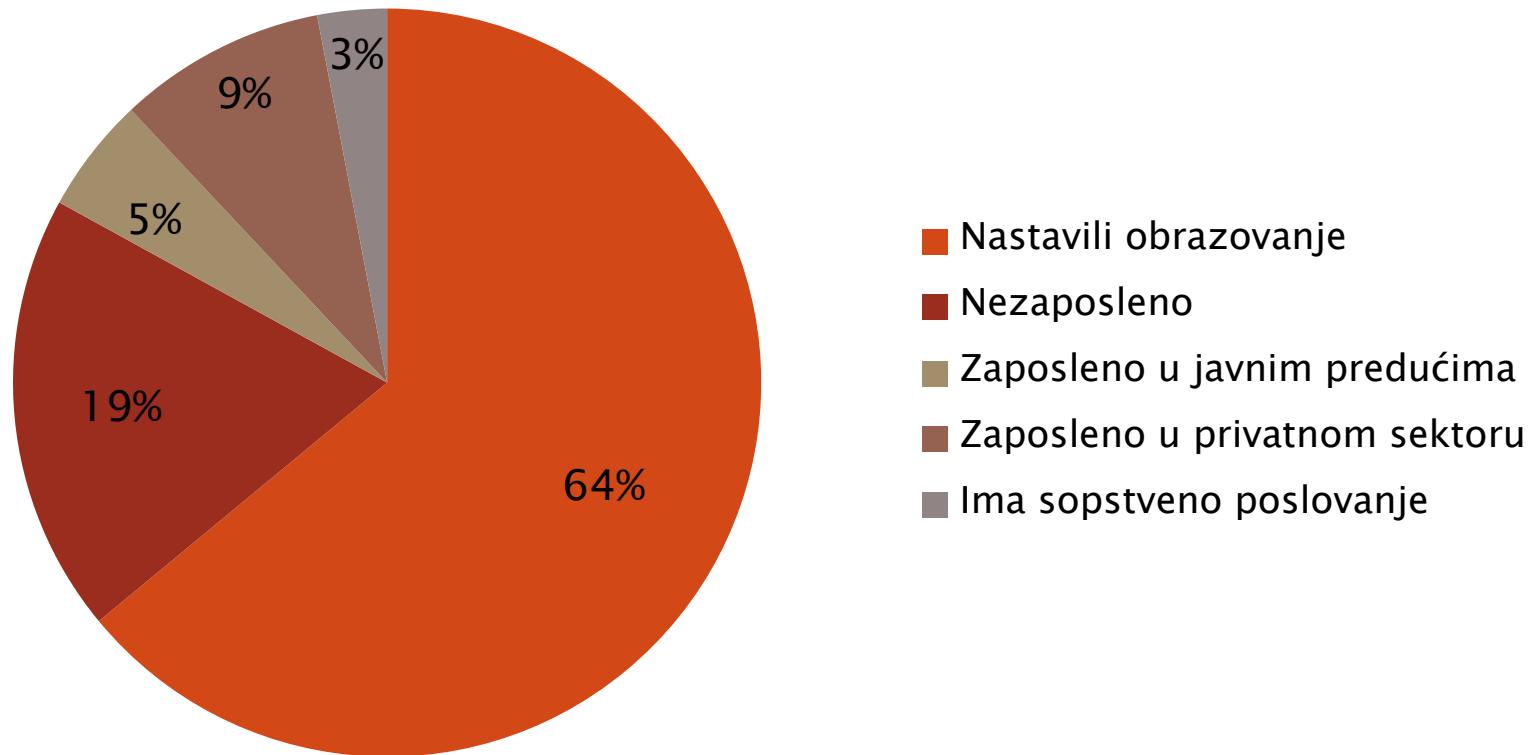
- ▶ Doprinelo razvijanju stava „da oni (učenici) mogu da urade ono što naume“, „da treba biti proaktiv, a ne čekati skrštenih ruku“
- ▶ Pomoglo učenicima da steknu znanja iz oblasti ekonomije
- ▶ Nastavnici nisu upoznati da li je neko pokrenuo svoj posao, ali veruju da im je preduzetništvo pomoglo oko izbora visokoškolske institucije (Podsećanje – učenici se ne slažu)
- ▶ I jedni i drugi su saglasni sa tim na pokretanje sopstvenog posla značajan uticaj ima opšta ekonomска situacija u zemlji

Učenici poslednje generacije

- ▶ Učenici koji su nastavu završili prošle godine i u nastavnom planu i programu imali predmet preduzetništvo – promene u realizaciji i uticaju predmeta preduzetništvo od njegovog uvođenja?
- ▶ Anketirano 100 učenika iz 30 škola: grupni intervju sa 15 i 11 bivših učenika iz Beograda, 7 iz Ništa, 9 iz Subotice, telefonski intervju sa 20, 38 odgovorilo elektronskim putem
- ▶ Veliki deo njihovih nastavnika nije prošao obuku za realizaciju predmeta preduzetništvo
- ▶ Iste grupe pitanja kao i prva grupa bivših učenika

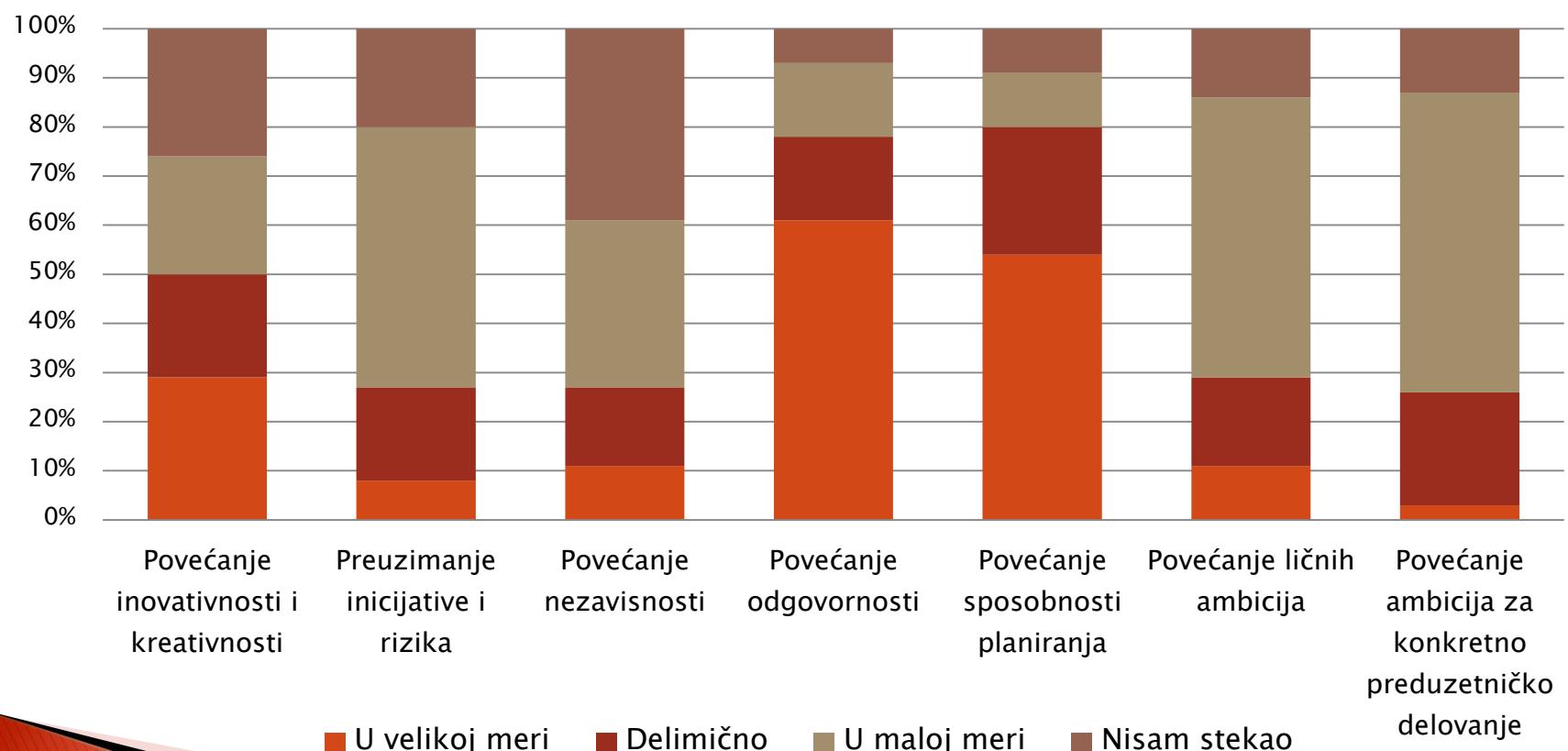
Učenici poslednje generacije

Status i vrsta zaposlenja učenika

Učenici poslednje generacije

Lične osobine i stavovi podstaknuti PU i njegova usvojenost

Učenici poslednje generacije

Usvajanje konkretnih ekonomskih znanja i veština učenika

+	-
Sadržaji vezani za planiranje rada preduzeća, planiranje sprovodenja ideje u delo...	Nedostatak slike lokalnog tržišta rada (suficitarnim, deficitarnim zanimanjima, prilikama za zaposlenje)
Pitanja tržišta rada, zaposlenosti, nezaposlenosti i samozapošljavanja	

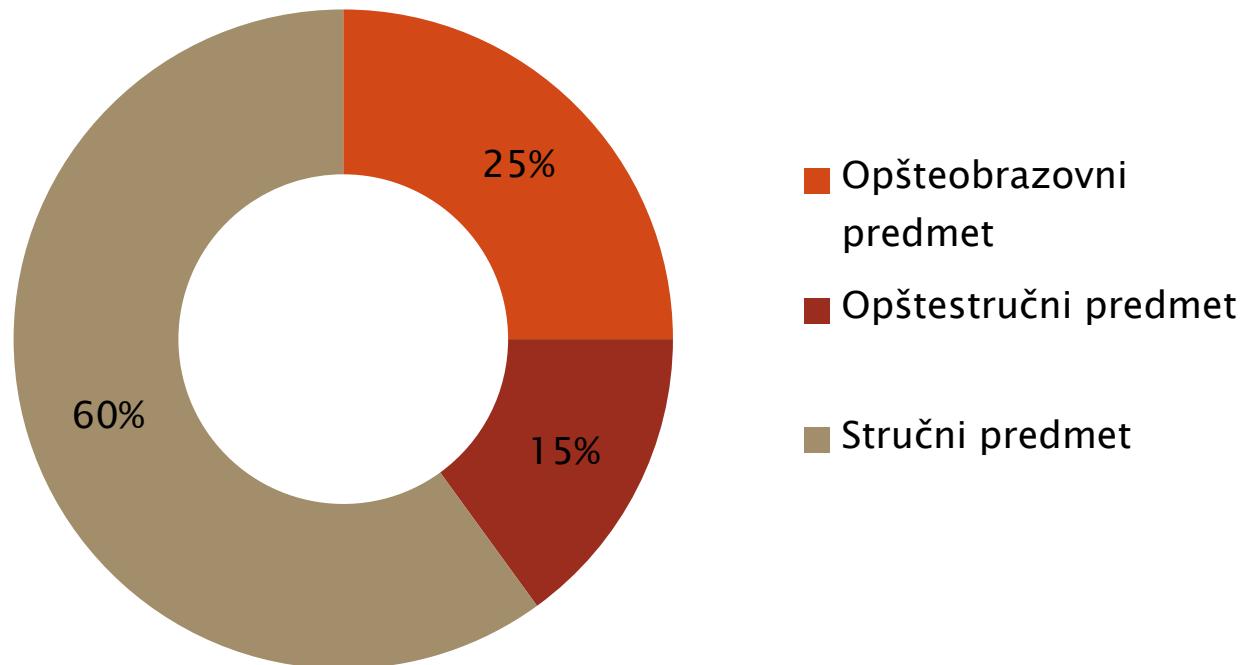
- ▶ Ni jedan učenik ne referiše o povezanosti ovog predmeta sa izborom karijere

Nastavnici koji nisu imali direktnu obuku

- ▶ Najmanje responsivna grupa
- ▶ Pojedinačni intervjuji sa nastavnicima – 13 telefonskih i 4 elektronska
- ▶ Pitanja o opštim podacima o predmetu koji predaju, broju godina radnog staža, broju godina provedenih predavajući preduzetništvo, podršci koju su imali da bi realizovali predmet; procena uticaja predmeta preduzetništvo na razvoj ličnih osobina i stavova i konkretnih ekonomskih znanja kod učenika i uticaj uvođenja predmeta na školu

Nastavnici koji nisu imali direktnu obuku

Vrsta predmeta koji predaju ispitivani nastavnici

Nastavnici koji nisu imali direktnu obuku

O sposobljenosti nastavnika da predaju predmet preuzetništvo

- ▶ Nezadovoljni što nisu prošli organizovanu obuku i što slična ni sad ne postoji
- ▶ 2 nastavnika prošlo druge obuke – nisu bile korisne za ovaj predmet
- ▶ Loša saradnja sa kolegama iz škola koje su imali obuke
- ▶ „Interaktivnu nastavu nemoguće primenjivati zbog loših uslova“
- ▶ 2 nastavnika tvrdili da sadržina predmeta „nije loša“ ali da je uvođenje preuzetništva kao predmeta „još jedna novina koju su kreatori obrazovnih politika preuzeli iz nekih zapadnih obrazovnih sistema“

Nastavnici koji nisu imali direktnu obuku

Lične osobine učenika i stavovi podstaknuti PU i uticaj preduzetništva na školu

- ▶ Najdominantniji stav da se „ne može kroz jedan predmet razviti sve ono što je potrebno učeniku da bude preuzimljiv“
- ▶ 9 nastavnika smatra da nema uticaja na školu, 7 da nema uticaja na školu kao celinu, ali su neki nastavnici „saznali da se preduzetništvo može predavati“, „da i preduzetništvo može biti predmet“, „da se može naučiti, i da preuzimljivost nije nešto sa čim se rađaš“
- ▶ Predmet bi mogao imati uticaj „kada bi škola funkcionalisala kao tim i kada bi svi u školi shvatili da se od preduzetničkih aktivnosti može ostvariti i korist“

Uvođenje PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

- ▶ Program Dostignuća mladih u Srbiji (Junior Achievement Serbia) od 2002. godine
- ▶ Partnerstvo domaćih i međunarodnih kompanija i agencija
- ▶ Aktivnosti koje se odnose na preduzetništvo, iskustveno učenje, finansijsku pismenost... u kojima učestvuju učenici, nastavnici, direktori osnovnih i srednjih škola i predstavnici poslovne zajednice
- ▶ „Virtuelne kompanije“ za učenike srednjih škola, predavanja, takmičenja, sajmovi
- ▶ 2013/14. 9153 učenika, 561 nastavnik iz 230 škola i 157 poslovnih volontera

Uvođenje PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

- ▶ Program Učeničko preduzetništvo (Student Enterprise) od 2003/04. godine uz podršku Business Innovation Programs (BIP)
- ▶ Primena norveškog koncepta učeničkog preduzetništva prilagođenog lokalnim uslovima, namenjen učenicima i nastavnicima
- ▶ Učeničke kompanije za rad u realnim uslovima, uz podršku nastavnika–mentora i stručnih saradnika
- ▶ Do sad učestvovalo preko 5000 učenika i 140 nastavnika iz 70 škola širom Srbije

Uvođenje PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

- ▶ Prekogranična mreža poslovnih savetnika (Advisor Net)
- ▶ IPA projekat između Mađarske i Srbije 2011/2012. godine
- ▶ Učesnici: mala i srednja preduzeća, klasteri, start-up kompanije, službe za zapošljavanje, srednje škole
- ▶ Cilj: razvoj saradnje, stvaranje Prekogranične poslovne savetodavne mreže za prevenciju nezaposlenosti i podsticanje saradničkih i upravljačkih kompetencija učesnika

Evaluacija efekata uvođenja PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

- ▶ Institut ekonomskih nauka (2011)
- ▶ Sredstva od proširene delatnosti: za poboljšanje uslova obrazovanja, dodatno finansiranje zarada nastavnika, organizaciju ekskurzija, maturske večeri, takmičenje učenika, stručno usavršavanje nastavnika i saradnika
- ▶ Sredstva od učeničkih zadruga: za poboljšanje uslova obrazovanja
- ▶ Škole očekuju proceduralne probleme, nemaju interne kapacitete ili je škola inertna, ne postoje adekvatni materijalni uslovi, u nekim školama učeničke zadruge miruju, neke tek planiraju da proširu svoju delatnost, ali ne preuzimaju korake, neke ne planiraju da prošire delatnost

Evaluacija efekata uvođenja PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

- ▶ Procena uticaja programa učeničkog preduzetništva na razvoj poslovnih veština i mogućnost zapošljavanja 2012.
- ▶ Anketirano 125 od 4000 učenika koji su učestvovali u BIP programu 2003 – 2010. starosti od 18 do 24 godine
- ▶ Uticaj programa na mlade je vrlo značajan (1), postoji potreba da se razviju rodno osjetljivi projekti koji podstiču preduzetništvo (2)
- ▶ Program se doživljava kao pozitivno iskustvo
- ▶ Niz unapređenih veština
- ▶ 4% učesnika kasnije otvorilo svoje preduzeće ili radnju
- ▶ 80% nastavilo sa obrazovanjem na univerzitetu po završetku srednje škole

Uvođenje PU kroz međupredmetni i integrисани pristup

- ▶ Razvoj preduzetništva kao ključne kompetencije u gimnazijama, 2009. godine, uz podršku Vlade Norveške: razvijanje preduzetničkog duha kod učenika, osnaživanje rukovodstva škola, nastavnika, prosvetnih savetnika za preduzetničko učenje u 15 gimnazija i 14 školskih uprava
- ▶ Razvijen priručnik „Preduzetničko učenje u gimnazijama“

Evaluacija efekata uvođenja PU kroz međupredmetni i integrисani pristup

- ▶ Od 24 nastavnika koji su prošli obuku intervjuisano 11 – najmanje po 1 nastavnik iz svake školske uprave koja je učestvovala u projektu
- ▶ Najzastupljeniji nastavnici srpskog i matematike, prosečni radni staž 11 godina
- ▶ Pitanja o uticaju obuka u vezi sa integracijom preuzetništva kao ključne kompetencije na njih i učenike i pitanja o uticaju uvođenja preuzetništva na školu

Evaluacija efekata uvođenja PU kroz međupredmetni i integrисani pristup

- ▶ Većina nastavnika smatra da su obuke značajno pomogle u razvijanju koncepta ključnih kompetencija u celini, kao i preduzetničke kompetencije
- ▶ Integrисani pristup školi omogućio „da bolje funkcioniše kao tim“
- ▶ Primena koncepta zavisi od timske saradnje između nastavnika, podržavajuće klime među nastavnicima i podrške direktora škola
- ▶ Nastavnici uglavnom smatraju da su propisani nastavni planovi i programi, uz dobar izbor metoda i oblika rada na času, adekvatni za ostvarenje ishoda razvoja preduzetničke kompetencije

Evaluacija efekata uvođenja PU kroz međupredmetni i integrисani pristup

- ▶ „Ključna nastavnikova spremnost da unese inovacije jer nastavnici ne mogu da uče preduzimljivosti, a da sami nisu preuzetni“
- ▶ Tokom obuke nastavnici naučili kako da stave akcenat na grupne procese i interakciju, aktivno učenje i druge metode koje u praksi dovode do razvijanja ključnih kompetencija, uključujući preuzetničku
- ▶ Stvaranje nove percepcije postojećih školskih aktivnosti kod učenika, podsticanje interesovanja za vannastavne aktivosti
- ▶ Podsticanje autonomije učenika

Naučene lekcije: uvođenje Preduzetništva kao posebnog predmeta

ZA	PROTIV
<ul style="list-style-type: none"> • Mogućnost sticanja sistematizovanog i produbljenog znanja i veština. • Obezbeđuje se dostupnost svim učenicima. • Pokazuje sistemsko uvažavanje važnosti preduzetništva.	<ul style="list-style-type: none"> • Finansijski najskuplji – zahteva povećanje nastavnog osoblja i budžetskih izdavanja za plate nastavnika preduzetništva • Zahteva dodatno obrazovanje ili obuku nastavnika • Postoji rizik da se predmet dodeljuje nastavnicima kao način dopune norme časova

Naučene lekcije: uvođenje PU kroz partnerstvo škola i poslovnog sektora

ZA	PROTIV
<ul style="list-style-type: none"> Postoje iskustva, razvijene mreže podrške i organizacije koje poseduju ekspertizu Oko 20% mladih koji su učestvovali u učeničkim kompanijama u srednjoj školi kasnije zaista i osnuju svoje preduzeće (preko 3x više od opšte populacije)	<ul style="list-style-type: none"> Zakonska regulativa ne predviđa sve aspekte kojima se reguliše ova oblast Rad sa učeničkim preduzećima zahteva određeni angažman van nastave, pa i van škole, koji nastavnicima nije dodatno plaćen, ponekad ni dovoljno prepoznat

Naučene lekcije: uvođenje PU kroz međupredmetni i integrисани pristup

ZA	PROTIV
<ul style="list-style-type: none"> • Nema zahteva za dodatnim ljudskim i finansijskim resursima • Ovim pristupom se osigurava obuhvat svih učenika na svim nivoima obrazovanja • Postoji zakonski okvir i usvojeni Standardi kompetencije; ne zahteva dodatnu promenu ili usaglašavanje regulative u oblasti nastavnih planova i programa	<ul style="list-style-type: none"> • Tradicionalna nastava još uvek dominira u našem obrazovnom sistemu pa je realizacija ovog pristupa potencijalno otežana • Potrebne dodatne obuke nastavnika

Centar za obrazovne politike
Centre for Education Policy

Hvala na pažnji!

Jasminka Čekić Marković
jmarkovic@cep.edu.rs